

ДУХОВНІ УЧИЛИЩА В СИСТЕМІ ОСВІТИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наводяться статистичні дані про кількість духовних чоловічих училищ та кількість учнів у них. Показано зміни в навчальному процесі, які відбулися в результаті посилення уваги церковного керівництва до цих навчальних закладів в останній чверті ХІХ ст. Підкреслюється, що найбільше уваги тоді приділялося заходам щодо поліпшення релігійно-морального виховання учнів та поліпшення викладання російської та церковнослов'янської мов.

Ключові слова: система духовної освіти, духовні училища, Київська єпархія, обер-прокурор, Святійший Синод.

В умовах реформування освітньої сфери неабияке значення має вивчення історичного досвіду функціонування усіх типів навчальних закладів. У ХІХ – на початку ХХ ст. початкова та середня освіта значною мірою перебувала у віданні Православної церкви, тому закономірним є дослідження культурно-освітньої діяльності православного духовенства. Але в більшій мірі церква піклувалася системою духовної освіти, яку утворювали духовні училища (початкові та єпархіальні), духовні семінарії та духовні академії. Академій в Російській імперії було п'ять, семінарій на початок ХХ ст. налічувалось 58, а духовних училищ – 185. Саме духовні училища охоплювали значну кількість дітей і не тільки з сімей духовного стану. І хоч переважна більшість їх випускників продовжували здобувати духовну освіту, все ж для багатьох дітей училища відкривали доступ і до світської освіти. Тому вивчення досвіду організації освітнього процесу в цих навчальних закладах є актуальним.

Система духовної освіти в цілому приваблювала багатьох дослідників. Що ж до функціонування духовних училищ, то, у зазначених хронологічних межах, вони попадали в поле дослідницької уваги Т. В. Кузнець [1, с. 69-102]. Але дослідниця вивчала історію конкретно одного – Уманського духовного училища, а відтак широких узагальнень не робила.

Метою ж нашої наукової розвідки є наведення статистичних даних про мережу духовних училищ Православної церкви та виділення деяких особливостей навчального процесу в цих навчальних закладах.

Перш за все зазначимо, що православні училища духовного відомства мали потужний викладацький корпус, переважну більшість якого становило духовенство. Підтвердженням тому є офіційна церковна статистика.

У 1911-1912 н. р. духовних училищ налічувалося 185. Усі вони мали 4-класний склад, тобто основних класів було 740, а ще 145 було паралельних. При 162 училищах були гуртожитки, які утримувались на єпархіальні кошти.

Керівний склад та викладацький корпус духовних складали: 183 доглядачі, 184 їх заступники, 1 008 викладачів обов'язкових предметів. Окрім цього, спеціальних викладачів природознавства було 4, російської, церковної та громадянської історії – 5, викладачів не обов'язкових предметів – 150, наглядачів (окремих осіб) – 432, інших посадовців – 396. Усього – 2 362 особи. Із загальної кількості доглядачів, їх помічників та викладачів обов'язкових предметів (окрім церковних співів, каліграфії та креслення) – 1 151 особа – 12 (1%) мали ступінь магістра богослов'я; 1 007 (87%) – кандидата богослов'я, 9 (0,8%) – звання дійсного студента, 5 (0,4%) – мали вищу освіту світських навчальних закладів і 118 осіб (10,3%) – мали середню богословську освіту. Співвідношення духовних і світських осіб на основних посадах виглядало так: серед доглядачів училищ світських осіб було 52, що становило 28,4% від загальної їх кількості, помічників доглядачів зі світських було 16 осіб, або 8,7% і викладачів основних предметів – 75, або 7%. Тобто, в переважній більшості керівний склад духовних училищ складали духовенство [2, с. 263].

Щодо контингенту учнів, то варто зазначити, що переважну більшість складали представники духовенства. Станом на перше вересня 1911 року в духовних училищах навчалося 28 833 учні, в т.ч. «русских» – 28 223 (98%), іноземців 596 (2%) та іноземців – 14 осіб. Серед «русских» дітей духовенства налічувалось 22 486 осіб, що становило 79,6%, і 5 737 представників інших суспільних станів (20,1%). З усіх учнів на єпархіальному утриманні було 16,3%,

на половинному – 9,3%, користувалися іншою підтримкою з єпархіальних коштів – 6,7 %, стипендіатів було 2,4%, а усі решта – більше 65% учнів навчалися за власні кошти.

У 1912 році усіх учнів випускного курсу налічувалось 5 597 осіб, з яких 5 009, або 90,1% закінчили повний курс навчання. З 5 009 осіб в Духовному відомстві залишилось 4 621 особа, або 91,9%, більша частина з яких вступила до духовних семінарій [2, с. 263].

Навчальний процес в духовних училищах був чітко регламентований, але найбільше церковне керівництво піклувалося збереженням та посиленням церковно-релігійного змісту освіти.

У квітні 1881 року Св. Синод доручив єпархіальним преосвященим потурбуватися про те, щоб вихованці 2, 3 і 4-их класів училищ обов'язково по черзі брали участь в читанні та прислужуванні у вівтарі під час здійснення богослужіння. І щоб усі спільно співали деякі, визначені семінарськими і училищними радами, піснопіви при літургії та всенощній службі. А відтак, керівництво духовних семінарій та училищ було зобов'язане: а) слідкувати, щоб читання було голосним та внятним, а спів чіткий і не крикливий; б) домагатися, щоб ті вихованці, які вміють читати в церкві, попередньо готувались до цього у семінарії – під керівництвом викладача літургії, а в училищі – викладача церковнослов'янської мови. На викладачів церковного співу покладался обов'язок розучування з вихованцями тих молитов, які виконувалися спільно.

Дещо згодом, у 1883 році, циркулярним указом єпархіальних преосвящених було зобов'язано довести до керівників та навчально-виховного складу навчальних закладів як обов'язкове завдання навіювати учням любов та повагу до священнослужіння, до Православної церкви в цілому, а також власним прикладом підтверджувати обов'язковість відвідування богослужінь.

Наступним кроком у напрямі посилення контролю за вихованцями духовних училищ та семінарій була постанова Св. Синоду 1889 року. Вона покладала на єпархіальних преосвящених здійснення контролю та нагляду за

точним і неухильним виконанням циркуляру 1883 року. А це передбачало регулярне відвідування єпархіальних духовно-навчальних закладів з метою з'ясування релігійно-морального стану учнів. Одним із шляхів реалізації циркулярних настанов бачилось недопущення будь-яких самовільних змін чи скорочення регламенту богослужіння, запровадження здійснення упродовж Великого посту попередньоосвячених літургій в присутності усіх вихованців (вносячи зміни у розклад занять). Ще одним нововведенням ставав новий обов'язок для смотрителя училища, а саме: перед кожним богослужінням перевіряти рівень готовності вихованців до читання в церкві, а в разі виявлення недостатньої підготовки учнів замінювати їх більш підготовленими. Необхідним визнавалось і негайне запровадження загального церковного співу та деяких піснопієв. А ще мав здійснюватися суворий нагляд за учнями, аби під час богослужіння вони стояли «чинно и крестное знамение совершали истово, со вниманием и неторопливо, о чем должно быть напоминаемо им при всяком удобном случае как со стороны начальствующих лиц и инспекции, так особенно со стороны духовника, обязанного, по самому званию своему, воспитывать в сердцах своих духовных детей любовь к православной Церкви и ее чинопоследованиям» [3, с. 285]. Ставало обов'язковим запровадження читання учнями ранішніх і вечірніх молитов в церкві, а де при навчальних закладах не було церкви, то у спеціально виділеній залі. Причому, вранішню молитву мали здійснювати усі вихованці, а вечірню лише ті, що мешкали в гуртожитку.

Значна увага в освітньому процесі приділялася вивченню російської та церковнослов'янської мов. «В виду разносторонней и великой важности изучения как отечественного русского языка, так и церковно-славянского, надлежащая постановка преподавания сих языков в училищах составляет предмет особых забот центрального управления духовно-учебного ведомства», – відзначалося у щорічному звіті Обер-прокурора Св. Синоду імператору [3, с. 306]. Маючи на увазі, що основу практичного вивчення російської та церковно-слов'янської мови становить читання, то потрібно

докладати максимум зусиль для навчання учнів правильному, коментованому читанню російською та церковно-слов'янською мовами. При цьому, зокрема, стосовно церковного читання пояснювалось, що воно досягає мети, тобто зачіпає, розчулює і підносить душу слухачів тільки при молитовному настрої того, хто читає, а тому і рекомендовано навчати дітей церковному читанню так, щоб вони – «чтуще молились и молящєся читали» [3, с. 307]. Відносно інтонації в церковному читанні пояснювалося, що вона має бути проста, не штучна і величава. Усі прийоми виразного світського читання для неї не підходять. Штучне розтягування звуків, різкі перерви, зниження голосу до шептання і підвищення його до крику, посиленні оклики і взагалі будь-яка гра голосом, характерна для художньої декламації, не можуть застосовуватись в церковному читанні, яке по сутності своїй є стародавнім мелодичним речитативом спокійного, піднесеного характеру, близьким та рідним по духу з вигуками священика та мелодією образів, в поєднанні з якими воно і складає одне прекрасне та величне ціле [4, с. 306-307].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що духовні училища, були складовою частиною системи духовної освіти. Керівництво Православної церкви, регламентуючи навчальний процес в цілому, особливо турбувалося про церковно-релігійний характер навчання. Адже випускники духовних училищ, як правило, вступали до семінарій або залишались у духовному відомстві. В обох випадках вони повинні були отримати знання, необхідні для вступу до духовних семінарій, і набути навиків церковної служби. Нижча ланка системи духовної освіти – училища – і виконувала це завдання.

Список використаних джерел

1. Кузнець Т.В. Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття / Т.В. Кузнець. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 607 с.
2. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1911-1912 годы. – СПб.: Синодальная тип., 1913. – 336 с.

3. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1888-1889 годы. – СПб.: Синодальная тип., 1891. – 474 с.
4. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1888-1889 годы. – СПб.: Синодальная тип., 1891. – 474 с.

Religious schools in the education system in the XIX - early XX centuries
There is a statistics on the number of male religious schools and number of students in them.
The article shows the change in the educational process that was made as a result of increased attention of the church governors to these schools in the last quarter of the nineteenth century. It is emphasized that while most attention was paid to improvement of the religious and moral education of students and improvement in teaching Russian and Church Slavonic languages.
Key words: system of theological education, religious schools, Kiev Eparchy, the chief prosecutor, the Holy Synod.